

VERES ILDIKÓ

Elmélet és megéltség

Brandenstein Béla sorseseményei és az életvilág alrendszerének elmélete

Prolóógus

Brandenstein Béla munkásságának feldolgozása a több évtizede tartó, a magyar filozófia történetéről folytatott kutatásaim lényeges szegmensét képezik. Több mint harminc éve kerültem kapcsolatba családjával, gyermekeivel, akik minden tőlük telhető segítséget megadtak ahhoz, hogy kutatómunkám során több tanulmány, kötet, konferencia szülessen munkásságáról. Különösen sok segítséget kaptam a Bécsben élt Brandenstein Máriától, a Münchenben élt Brandenstein Hannától, akinél utolsó hónapjait töltötte, és Németországban, Saarbrückenben élő fiától, Brandenstein Jánostól. Több alkalommal voltam a hagyaték feltérképezése miatt Brusinóban, egy, a Luganói-tó partján, domboldalon, gyönyörű villákból álló birtokon, ahol összeszedtük Máriával az ott megmaradt iratokat, másolatokat. Saarbrückenben Jánosnál volt a kéziratok egy része, aki nagyon sokat segített a részben már csoportosított kéziratok, levelek rendezésében.

A sorsesemények és az életvilág alrendszerének elmélete

Brandenstein élettörténetében két határozottan elkülönülő korszak van: 1945 előtt a hazai filozófiai élet meghatározó alakja volt, de emigrációjában is kiemelkedő tudományos és oktatói munkát végzett, miközben a kettős identitás dilemmáit éli meg.

Dolgozatunk első részében Brandenstein Béla sorseseményeibe és a 'szellemi életteré'-be vetünk néhány pillantást. A második részben a brandensteini bölcsélet egy-egy szegmensét tekintjük át.

Brandenstein az MTA főtitkári irodájában dolgozott 1925-től, 1927-ben egyetemi magántanárrá nevezték ki a Kir. Magyar Pázmány Péter Tudományegyetemen, 1929-től a bölcsészkar III. (gyakorlati) filozófia tanszékén a filozófia nyilvános rendkívüli, majd, Pauler Ákos halála után, 1934-ben nyilvános rendes tanára lett.¹ A hazai

1 | Számos tanulmánya jelent meg több szakmai folyóiratban. Többek között a budapesti lapokban: *Magyar Katolikus*, *Esztétikai Szemle*, *Theologia*. Az *Athenaeum* című folyóirat munkatársa 1927-től, majd

Veres Ildikó (1954) – filozófiatörténész, ny. egyetemi docens, Miskolci Egyetem, Miskolc, bukkszentkereszt@gmail.com

<https://doi.org/10.36373/em-2025-4-12>

bölcséleti élet egyik vezető alakja volt a két világháború között. Az *Athenaeum* előadás-sorozatainak egyik fő szervezője és irányítója.

Sándor Pál a Harmadik Birodalom bűvöletében álló és azt kiszolgáló filozófusként jellemzi, akinek Arisztotelésztől Hitlerig vezetett az útja. Egyetértünk Hanák Tiborral, aki a következőket írja erről:

...ilyet csak az írhatott, aki nem olvasta Brandenstein idevonatkozó fejtegetéseit és nem ismerte emberi, filozófusi attitűdjét. Mélyen vallásos felfogása kizárta, hogy híve legyen bárminemű világi teremtmény, akár az anyag, akár a faj istenítésének.²

Brandenstein *Humanizmusról* szóló vita-összefoglalója az *Athenaeumban*,³ de *Az ember a mindenségben* című bölcséleti antropológiájának egyes passzusai is azt jelzik, hogy távol tartotta elméletileg is magát az antihumanista, emberellenes eszmétől. Az életbeli tények is hasonlót igazolnak. Hanák két esetet említ e vonatkozásban. Egyrészt a Nádor György körül kialakult helyzetet, aki a háború ideje alatt, bár megírta disszertációját Kiekegaard-ról, a zsidótörvények értelmében nem akarták engedélyezni, hogy doktorálhasson. Személyesen járt el Brandenstein a minisztériumban, hogy tanítványa (aki később, az ötvenes években Lukács György elnöksége alatt az Akadémia Filozófiai Bizottságának főtitkára lett) mégiscsak megvédhesse disszertációját. A Brandenstein Béla munkásságára vonatkozó hazai kutatások több tekintetben is kitágították az eddigi megközelítések horizontját, és mélyebb értelmezési körökben gondolták újra a két háború közötti hazai filozófia kiemelkedő alakjának szellemi hagyatékát.⁴ Az újraértelmezéshez hozzájárul, hogy a nagy Nietzsche-kötetet újra kiadta a Szent István Társulat 2002-ben, s Mezei Balázs így ír róla:

Báró Brandenstein Béla a két világháború közötti időszak egyik legismeretesebb és legkiválóbb filozófusa volt. [...] Kevesen mutattak olyan átfogó tájékozottságot a 20. század filozófiai és tudományos teljesítményeit tekintve, mint Brandenstein Béla. Ismeretei nem álltak meg a szaktudományok határainál,

1938-tól 1944 júliusáig Kornis Gyulával irányítják a folyóiratot, melyet gróf Révay József szerkesztett. A Magyar Filozófiai Társaság elnökévé 1938. május 14-én egyhangúlag Brandenstein Bélát választották meg. Mindemellett elnöke a Szent István Akadémia Bölcsélet- és Hittudományi Osztályának, a Magyar Pszichológiai Társaságnak, tagja a Magyar–Német Társaságnak, a Magyar Pedagógiai Társaságnak, az egyetemen az Esztétikai Gyűjteményt és a Lélektani Intézetet vezette, több más közéleti funkciója mellett. Eközben jelentek meg összefoglaló munkái: *Grundlegung der Philosophie* (1926–1927), *Művészetfilozófia* (1930), *Kierkegaard* (1934), *Bölcséleti alapvetés* (1935), *Az ember a mindenségben* (1936–1937), *Etika* (1938), *A lét forrásai* (1940), *Platón* (1941), *Nietzsche* (1942).

2 | Hanák Tibor: Brandenstein Béla – a filozófus. *Katolikus Szemle*, Róma 1989. 4.sz.

3 | *Athenaeum* 1938. november 8.

4 | Lásd a teljesség igénye nélkül: *Brandenstein Béla-émlékkönyv*. Szerk. Veres Ildikó. Miskolci Egyetemi Kiadó, Miskolc 2002; Veres Ildikó: *Mikrokozmosz a makrokozmoszban: Brandenstein Béla filozófiájának szegmensei 1944-ig*. In: *Mikrokozmosz im Makrokozmosz – Segmente der Philosophie Béla Brandensteins bis 1944*. Szerk. Böröndi Lajos. Integratio, Wien 2014; Veres Ildikó: *Hiány és léttelenség*. L'Harmattan Kiadó, Bp. 2017. 220 p; *Szellem és élet. Emlékkötet Brandenstein Béla halálának 30. évfordulójára*. Szerk. Veres Ildikó, Molnár Márton. Hamvas Béla Kultúrakutató Intézet, Bp. 2021. (*Munkafüzetek*, Hamvas Intézet).

mint munkái mutatják, [...] mélyen ismerte korának természettudományát és matematikáját is [...] haláláig magyar filozófusnak vallotta magát és hő vágya volt, hogy munkáival ismét hazatérhessen.⁵

Hazai korszakában állította össze, írta meg bölcseleti rendszerét, antropológiáját és vallás-, művészet- és történetfilozófiai munkáit.

Brandenstein stabil életrendjét gyökereiben megváltoztatta 1944. Turbucz Péter az alábbi sorokban világosan leírja a Pázmány Péter Egyetemen kialakult helyzetet:

Az egyetem más német származású és széles tudományos ismertségnek örvendő professzorai a bombázások ellenére javarészt Pesten, de legalábbis az országban maradtak. A Pázmány Péter Tudományegyetem mindössze hét professzora döntött a menekülés mellett. Brandensteinen kívül dr. Balás Károly és Magyary Zoltán jogi professzorokat, valamint Orsós Ferenc, Boros József, Burger Károly és Darányi Gyula orvostanárokat ítélték emiatt azonnali állásvesztésre. Mindazonáltal senkiben nem lehet kétség afelől, hogy budapesti tartózkodás esetén a filozófus is osztozott volna Dékány István, Prohászka Lajos, Kornis Gyula és mások sorsában, akiket a kiépülőben lévő kommunista diktatúra elüldözött pályájukról. Ráadásul ők még a szerencsésebbek közé tartoztak nem úgy, mint a sebesülésben elhunyt Joó Tibor, avagy Brandenstein közvetlen kollégája, gróf Révai József, akivel a kommunisták végeztek. Végezetül, nem utolsó szempont az sem, hogy németbarátsága miatt a fővárosban nem maradhatott, ellenkező esetben bizonyára megölik vagy legjobb esetben elhurcolták volna, legkésőbb februárban. A szovjet katonák kegyetlenkedéseitől szintén meg akarta óvni családját és önmagát egyaránt, ami pedig teljesen érthető.⁶

A budapesti bombázások elől 1944 őszén családjával előbb Dunántúlra menekült, majd Ausztriába, végül Németországba, Saarbrückenbe. Brandenstein Béla egyik lánya, Brandenstein Mária így emlékezik a menekülésük néhány válságos momentumára, amikor lovas szekéren feleségével és öt kicsi gyermekével rettegve hagyták el az országot:

Az országúton haladva repülőről többször rágéppuskáztak a hosszú lovaszeker-kolóniában vonuló menekülőkre. Egyik ilyen alkalommal, amikor meghallottuk a repülő közeledését, apám a földekre terelte a lovakat, mi lepattantunk a kocsiról, és bevetettük magunkat az árokba. Még most is látom magam előtt, amint apám magas termetével erősen kilátszott az árokból. Mikor mélyen a repülőgép elhúzott fölöttünk, és ránk lőttek, rémülten elkiáltottam magam: „Apa, lapulj már le!” Szerencsére egyikünket sem ért találat.

5 | Brandenstein Béla: *Nietzsche*. Szent István Társulat, Bp. 2002.

6 | Turbucz Péter: Brandenstein Béla kétszeres karrierépítése. In: *Két világháború közötti magyar valóságbölcseletek*. A 2023 szeptemberében a Makovecz Campus Alapítvány által szervezett konferencia előadásanyaga. Szerk. Jani Anna, Veres Ildikó. MCA Collegium Professorum Hungarorum, Piliscsaba 2024. 50.

Az is megtörtént velünk, hogy amikor apám éjszakára szállást keresett, elvesztettük egymást. Máskor meg egy meredek, macskaköves útszakaszon a kocsis nem bírta fékezni a kocsit, a lovak vágtattak lefelé az úton, a szekér egyik hátsó kereke felgyulladt, de mire leértünk a lejtő végén fekvő faluba, egy leleményes asszony, aki messziről látta ezt a jelenetet, egy gyorsan megragadt vödör vízzel leöntötte a lángoló kereket. Apám egyébként „Eine Alpenfahrt durch Österreich im Jahre 1945” (Alpesi utazás Ausztrián keresztül 1945-ben) címmel részletesen leírta menekülésünk történetét. Eredetileg Svájcba tartottunk, mivel egy ismerős hölgy kauciót fizetett értünk, de ez a terv nem valósult meg, ui. a svájci határőrök a sok gyerek láttán nem engedtek be az országba. Így aztán megrekedtünk a határ előtti Bangs nevű osztrák kis faluban, ahol senki sem örült jövetelünknek, hiszen abban az időben az osztrákok is elég nagy nyomorban éltek. Nemezszer hallottunk olyat, hogy „menjenek vissza, ahonnét jöttek!” Az első három év nyomorúságos volt. Apámnak itt-ott sikerült elsütnie egy-egy újságcikket, később már rádióban is tartott előadást. Végre 1948-ban meghívást kapott a saarbrückeni egyetemre. Kiderült, hogy már korábban meghívták volna, de nem ismerték tartózkodási helyét. Végül is az egyik újságban megjelent cikke révén akadtak nyomára. Attól kezdve lassan, de biztosan rendeződött életünk.⁷

Brandenstein Béla 1947. március 25-én hosszabb levelet intézett *Hajnal István-nak*, a bölcsészkar dékánjának, részletesen ismertette távozásának körülményeit, a következőket írta:

Néhány nappal ezelőtt tudomásomra jutott, hogy az egyik budapesti újságban rövid megemlékezés jelent meg rólam, abban az értelemben, hogy Ausztriában élek, visszatérési szándékaimat nem ismerik és így tanszékemet csakhamar be kell tölteni. Nem mulaszthatom el, hogy ezzel a megemlékezéssel kapcsolatban a következő közlést tegyem:

Én 1944 decemberében Hajnal István akkori dékán úrnak a Tanácshoz intézett hivatalos szabadságkérvényt adtam át abból a célból, hogy családomat a háborús eseményektől közvetlenül fenyegetett területről Svájcba költöztessék, ahonnan sürgőnymeghívást kaptam. 1945 áprilisában valóban át is utaztunk Ausztrián és a svájci határon jelentkeztünk, ahol azonban azt az értesítést nyertük, hogy a budapesti svájci követségen 1944. dec. 1-én megfolyamodott beköltözést – a nagy gyermekszámra való tekintettel – nem engedélyezték. Így telepedtünk meg akkor az osztrák–svájci határon, Feldkirchben. Több hónappal a hadicselekmények megszűnése után sikerült Budapesttel újra összeköttetésbe lépnem, ahonnan úgy értesültem, hogy tanszékeim megszűnt, illetőleg engemet arról elbocsájtottak „németbarátság” vádjára. Ez értesülés alapján itt maradtam és immár egy évnél hosszabb idő óta nagy filozófiai előadásorozatot tartok különböző városokban nagy számú és elmélyedő érdeklődésű közönség előtt, valamint tudományos munkámat is

⁷ | Jahnné Brandenstein Mária megnyitója. In: *Brandenstein Béla-émlékkönyv*. Szerk. Veres Ildikó. Mikes International, Hollandia 2005. 11–12.

sikeresen folytatom: például a legközelebbi hetekben jelenik meg egy 600 lapnál terjedelmesebb bölcséleti munkám. Mind ezen, hála Istennek, kedvező körülmények között is természetesen sajnálattal és fájdalommal érzem, hogy magyar hallgatóimat nem taníthatom és a magyar bölcséleti tudomány további fejlesztésében nem működhetem közvetlenül közre. Én ezt a tudományt 20 éven át fejlesztettem Magyarországon és úgy hiszem, mind ezen a téren, mind az egyetemi oktatásán, sikerült nem jelentéktelen eredményeket elérnem. Működésemben mindig az igazság szolgálata és a szellem szabadságának tiszteletben tartása vezetett: ezt a szabadságot a magam gondolatainak nyilvánítása terén is mindig igényeltem és mindmáig, itt is, biztosítani tudtam; e nélkül épen a bölcsélet komoly művelése elképzelhetetlen volna. Működésem irányát meg nem alkuvó keresztény meggyőződésem vezérelte és vezérli; ezzel összhangban mindig a szoros európai együttműködésnek voltam és vagyok a híve és ennek a keretében, de sohasem igazságtalan egyoldalúsággal voltam németbarát – és ugyanakkor például franciabarát is, amit háborúelőtti, évenként megismételt párizsi látogatásaim tanúsítanak. Igazságosságomat és szeretetemet legjobban sok száz volt hallgatóm bizonyíthatja, közöttük nagyon sok rabbinövendék is; szociális és népi gondolkodásomat pedig sok írásom és előadásom igazolja. Ezt a múltbeli magyar működésemet a jövőben is örömmel és szeretettel folytatnám, ha határozott és érvényes biztosítékot nyerhetek arra vonatkozólag, hogy tudományos és keresztény meggyőződésemet szabadon vallhatom és hirdethetem, valamint hogy az egyetemi tanulmányi rend keretei között lehetséges módon Európaszerte kialakult működési területemen kiadási és előadási tevékenységemet – amely a magyar tudományosságunk megbecsülést hoz, aminthogy eddig is hozott – akadálytalanul kifejtethetem.⁸

Saarbrückenben az újonnan szerveződő egyetem egyik vezető professzora lett, s a filozófiai rendszertanon kívül a különböző filozófia- és esztétikatörténeti kurzusai is népszerűek voltak. Még nyugdíjba vonulása után is igen tevékeny volt. Emigráns létében folyamatosan résztvevője volt az emigráns magyar szervezeteknek, aktív tevékenységet folytatott a Szabad Európa rádió és a Münchener Magyar Intézet szervezésében is, tagja volt a Magyar-Német Kultúrkörnek. Haláláig több német és magyar nyelvű könyve, tanulmánya jelent meg. Egyrészt a még itthon megjelent munkáit fordította németre, másrészt új kérdéskörökkel foglalkozott. Tematikusan például: a filozófia és a technika, Isten és ember, élet és halál, az emberi lét alapjai, az egzisztenciális bölcsélet értékei és hiányai, a hit és kultúra kapcsolata, a keresztény humanizmus, a lelkiség metafizikai jelentőségének problémái.

Aktív, természetesen nem legális kapcsolatot tartott a hazai üldözött filozófusokkal. Például levélváltásra került sor Schwartz Elemérrel 1952-ben a Szent István Akadémia szervezése érdekében, amelyet az emigrációban élő 'szentistvánakadémikusokból' terveztek megvalósítani.

Hamvas Béla *Karnevál*, *Scientia Sacra*, *Patmosz* című opusainak gépiratai Brandensteinnél voltak, amely a múlt század hetvenes éveiben Kemény Katalinnal, Dúl

⁸ | Turbucz: i. m. 63. ELTE, 8/b. A Dékáni Hivatal iktatott iratai 1946–47. 1709/1946–47: *Brandenstein Béla levele a dékánhoz*. Feldkirch–Bangs 1947. március 25.

Antallal, Fáj Attilával folytatott levelezéséből kiderül. Intenzív levelezésükben jelentős információkkal tájékoztatta Brandensteint itthon maradt barátja, Sarlóska Ernő, aki az 1940-es években a Fővárosi Könyvtárban dolgozott, majd 1948-ban B-listázták, és kitétték állásából, 1957-től az Akadémiai Könyvtárban dolgozott.

Brandenstein Béla Beatrix nevű lányának férje lett Hanák Tibor, aki az első autentikusnak mondható, magyar polgári filozófia történetének szerzője, és szintén üldözötté vált Magyarországon.

Az emigráció mint sorsesemény megváltoztatta az előre nem látott jelent. Az új, a választott létvilág a régi értékek átmentését és újak megvalósításának lehetőségét is magában hordozta. Eljött a lét „*még-nem*”-je, ami, mint a heideggeri alapállásból is következik, hozzátartozott az egyén teljes létehez, eredendően és kiszámíthatatlanul. Mondhatnám azt is, hogy mindez úgy tartozott az individuum mindenkori jelenlétéhez, hogy még nem tudott róla.⁹

Elméleti koordinációs pontok Brandenstein Béla hazai korszakában – a teljes tudat és az ősválóság mint a priori rendezett tér

Mindenekelőtt egyik kulcspozícióban lévő kérdéskörét, a *teljes tudat* problémáját kell megvilágítanunk, amelyet részleteiben az antropológiájában és külön tanulmányban is elemez.¹⁰ E fogalomkörnek lényegi megállapításai nyilvánvalóan a filozófus elme, a filozófiai rendszert, metafizikát alkotó filozófus gondolkodására is vonatkoznak. Vagyis a filozófus elme amikor strukturálja, illetve eleve egy rendszerként tételezi a makrokozmoszt és filozófiai rendszerben értelmezi azt, akkor saját teljes tudatának olyan mechanizmusait is „igénybe veszi” tudattalanul, amelyek nem csupán a racionális-logikai regresszív módszert jelentik. Így olyan összefüggések megragadására is sor kerül, amelyek racionalitással nem vagy csak nehezen értelmezhetők.

Az a priori tudásanyagunk, amely a teljes tudat része, nem időbeli létünkben keletkezett, mondja Brandenstein. Ilyen értelemben a teljes tudat bizonyos részeinek működése biztosítja, hogy valamilyen módon kapcsolatot tudunk teremteni az Abszolúttal és a szellemi erővel.

De a brandensteini *a priori* tudás problémája elvezet az értékelmélet különböző mezőire is, amelyben a legfőbb érték a szentséges. Az értékek hierarchiájában a szentség(es) jelenti az abszolút értékteljességet, amelyben a jó, az igaz és a szép együtt, harmóniában érvényesül, és az „ősválóságból” eredeztethető. Ez az ősválóság az a priori rendezett tér és valóság, amely rendezettséget az egyéni tudatban eleve adottnak tekinthetünk, s a teljes tudat különböző egyéni aktualizálásakor értelmezhetünk a konkrét időbeli-térbeli valóságban. Az ősválóság ugyanakkor az isteni rend, amely a keresztény isten tökéletességének rendje. Az első rendezés titka tehát Brandenstein szerint Isten rendező erejében van. A visszakövetkeztetést, a reduktív-regresszív

⁹ Részletesebben Brandenstein kettős karrierépítéséről vö. Turbucz: *i. m.* 241.

¹⁰ A teljes tudat, tudatvilágunk lelki alapja. Előadás a Szent István Akadémia I. osztályának 1930. január 24-i ülésén. *Athenaeum* 1930. 17–66. Ua. Szent István Akadémia 1930. 52.

módszert választva, amelynek előfeltétele a fenomenológiai „tárgymegragadás”, jut el az Abszolútum igazolásához a triadikus szemlélet segítségével. A háromszor hármas felosztása a rendszernek a lét, a létezők trinitárius ősalkatából fakad meglátása szerint. A három létrang az anyagi lét, a másodrangú szellemi létezők és az Abszolútum egymásra vonatkoztatott létsíkjában értelmeződik. Meglátása szerint a spekulatív, az elméleti filozófia alapfeladata, hogy meg kell keresni az „őshatározmányokat”, a dolog attribútumait (tartalom, forma, alakulat), amelyek nélkül a „valami nem áll” fenn és nem létezik. A valóságot ennek megfelelően eredendően létrangok, lét- és valóságsszintek egymásra épülésének tekinti, amelyekben a működő metafizikai lételvek csak regresszív következtethetők ki az emberi megismerés folyamataiban.

Miután a fenti konstrukcióban adottnak véli a makrokozmoszt, mint a mikrokozmoszt, az ember világban való létének térben és időben rendezett anyagi és szellemi „világhátterét”, az ember tevékenységét teszi vizsgálat tárgyává a cselekvés-, a tudomány- és a művészetelméletében, amely mindenkor át van szöve az állandó és az adott korban és mikrokörnyezetben működő etikai érték- és normarendszerrel. E vonatkozásokban és az antropológiai vizsgálódásainak eredményeképpen a megismerés, valamint a lét- és valóságmegértés vonatkozásaiban néhány elemzését és értelmezését a korban újszerűnek mondhatjuk. Így többek között azt, ahogyan kibontja a valósághoz való közvetlen viszonyulását az individuumnak, a mindennapi, azaz a praxisra épülő, a tudományos és a művészi¹¹ életágak és mezők összefüggéseit. Ez utóbbi, a művészi azonos magával az étellel, illetve nem teljesen önálló alrendszer, hanem mint mondja:

művészi az egész élet, csak különböző fokban és különböző erővel megnyilvánuló művészi jellegben. A szellemnek és az életnek ez az egyetemes művészi vonása...teszi a világot meleggé, tarkává és vidámmá.¹²

Filozófiai rendszerét magyarul a *Bölcséleti alapvetés* című munkájában összegzi, németül az első és a harmadik kötet 1926–27-ben jelent meg, majd németül a teljes kiadás¹³ 1965 és 1970 között.

Filozófiai rendszer szerinte nem anticipálható, csak a valóság tényleges szerkezetének reduktív-regresszív elemzése után konstruálható. Azonban a visszakövetkeztetést meg kell előznie a tényleírásnak, amelyhez az egyes szaktudományokra kell alapozni. Elutasítja az ismeretelmélet prioritását, s a kanti és a neokantiánus filozófiában egyaránt rejtett metafizikát vél felfedezni. A filozófiai vizsgálatnak a létre és annak határozmányaira kell első lépésben irányulnia, s a megismerés lehetőségeire és annak határaitra vonatkozó kérdések csak ezután tehetők fel.

Rendszerének a makrokozmoszra (Mindenség), a mikrokozmoszra (ember) és az Abszolútumra egyaránt vonatkozó lényegi kérdésköre a *semmi és a valami* összefüggései.

11 | E vonatkozások értelmezéseit évtizedekkel hamarabb elvégzi Lukács György előtt, természetesen más filozófiai és ideológiai háttérből építkezve. A probléma részletesebb elemzését egy készülő tanulmányunkban végezzük el.

12 | Brandenstein Béla: *Művészetfilozófia*. Szent István Társulat, Bp. 1939. 14.

13 | Brandenstein Béla: *Grundlegung der Philosophie*. 1–3. köt. Halle, 1926–1927; és 1-6. köt. München, 1965–1970.

A 'levés' és a semmi

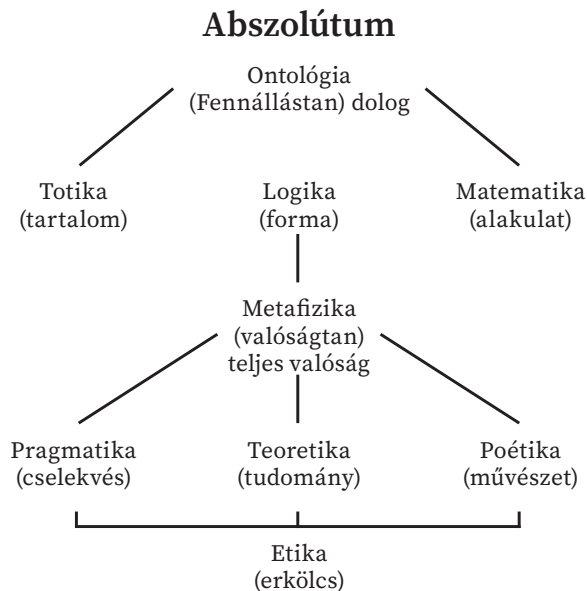
Brandenstein értelmezi Arisztotelészhez, Hegelhez visszatérve a „levés” folyamatát, amely a semmit és a létet összeköti. A semmi és a valami azonosítása azonban a fennállástan értelmében csak úgy fogadható el, hogy a semmire irányuló gondolat fennáll, de a tárgyi „semmi” nem. Ez az Abszolútum valóságteremtő erejével is összefügg. Ugyanis az Abszolútum „létereje” tulajdonképpen a Mindenséget teremtő ősök, a létesítő valami. A változó valóság az ősválóság létesítő erejéből, azaz a „semmiből” lesz – mondja.¹⁴ Így tehát Brandensteinnél valamilyen formában mégiscsak „valami” a semmi, egy sajátos és nem definiált erő, nem tárgyi konkrétum.

Alapvető gondolatkör a trinitárius létalkat feltételezése a Mindenségben, a létrangok értelmezésében. A teremtés folyamatában a létrangok is ezt a hármasságot követik: az elsőrendű ősválóság (Isten) megteremti a másodrangú szellemi lényeket (a természeti erőket és az embert) és az anyagot.

A Mindenségben működő természeti okok és erők szellemi jellegűek tehát, nem csak az emberi szellem. Meglátása szerint a kettő (a természeti erők és az emberi szellem) szerkezetileg hasonló a hatóerő vonatkozásait tekintve.

Rendszerében a következetes ragaszkodás a trinitárius jelleghez okozza többek között a spekulatív megoldásokat. A három „életág” (mindennapi, tudományos, művészi) az Én által teremtett tárgyi-szellemi valóság háromfajta konstruálási és megismerési módját jelenti, amelyeket átsző az értékek világa.

Filozófiai rendszerének részei:

14 | Brandenstein Béla: *Az ember a mindenségben*. MTA, Bp. 1936. II. 334.

A sajátos nyelvi háló mint a filozofálás szabadsága

E helyen egyetértve idézzük Fehér M. István álláspontját a *filozofálás szabadsága* vonatkozásában:

Ha egy filozófus egy fogalmat új, szokatlan jelentésben használ – ebből indulunk ki –, akkor az illető fogalom valamely hagyományos – megszokott, bevált – jelentésére hivatkozó mindenfajta ellenvetés túlon túl könnyen elhárítható azzal a megjegyzéssel: „én más értelemben használom a fogalmat” – ezzel ki lehet bújni minden összemérés és kritika alól. Ezzel szemben állott az az észrevétel, mely szerint amennyiben elvitatnánk a filozófus jogát arra, hogy hagyományos kifejezéseket új, szokatlan értelemben használjon, akkor a filozófus és a filozofálás szabadságát kérdőjeleznénk meg, ezzel pedig alkalmasint magát a filozófiát szüntetnénk meg. Új, eddig észre nem vett kérdések, problémák megfogalmazását, új felfedezéseket tennénk ezáltal eleve lehetetlenné.¹⁵

Brandenstein nyelvi jelrendszerének sajátosságait olyan bonyolult módon alakítja ki – tulajdonképpen bizonyos magyar nyelvtani szabályokat figyelmen kívül hagyva –, hogy kevesen tudnak némely szöveget megfejteni, illetve, csak azok részesülnek a felfedezés „örömeiben”, akik felfejtik az új *'nyelvi játék'* szabályait, az újakat, a másokat az eddigiekhez képest. Mindeközben konstruál egy ontoteológiai magyarázatot úgy, hogy arra törekszik, hogy stabil, zárt rendszere, mint egy neobarokk katedrális, magában foglalja a leírható és a le nem írható Mindenséget. Időnként a rendszersémában eltűnik az ember, s marad a játék a szavakkal.

Kérdés, hogy a hazai filozófiai közegben oly nehézkes nyelvezettel jelen lévő Brandenstein hogyan és miért kényszerül arra, hogy rendszeréhez egy sajátos és többé-kevésbé új fogalmi és ezzel együtt új nyelvi hálót konstruáljon? Ha alaposabban ismerjük írásait, világos, hogy nehézkessége nem minden munkájára jellemző; mondhatni azt, hogy elsősorban a *Bölcséleti alapvetésben*, a művészetfilozófiában és az etikában „szanvedhetünk” nyelvi játéka megértése közben nehézségekkel, s mindezek előtt azzal, hogy egyáltalán be tudunk-e szállni a játékba?¹⁶

A rendszerhez rendel hozzá egy sajátos nyelvi hálót. Mondhatjuk azt is, hogy össze kellene állítanunk egy Brandenstein-szótárat, úgy, ahogyan Kundera is tette saját regényeihez a fordítói számára. Úgy tűnik, Brandenstein második világháborúig keletkezett magyar nyelvű írásai egy részének nyelvezetét „le kell fordítanunk” a 20. század eleji magyarra a 21. század eleji magyarra ahhoz, hogy rekonstruálni tudjuk mondandóját.

15 | Fehér M. István: Az aprioritás rejtélye. A priori és idő Heidegger gondolkodásában. In: Az a priori rejtjelei a magyar filozófia történetében. *Pro Philosophia Évkönyv*. Szerk. Veres Ildikó. Veszprémi Humán Tudományokért Alapítvány, Veszprém 2010. 26.

16 | Brandensteinnek elsősorban a magyarul megjelent írásaira szorítokozunk, s a filozófiai rendszerét és művészetfilozófiáját vesszük vizsgálat alá. Filozófiatörténeti írásaiiban (*Platón, Kierkegaard, Nietzsche*), bölcséleti antropológiájában (*Az ember a mindenségben*) világos az érvelési, értelmezési technikája.

Befolyásolja mindezt az a tény, hogy a kétnyelvűség mint háttér meghatározó. Éppen ezért úgy tűnik, hogy a német nyelvi háttér – mind a filozófiai, mind a köznapi – jelentősen áthatotta a magyar nyelvű diskurzustechnikájának kialakítását.

Az Abszolútum rejtjeleinek az emberi kommunikációban, a nyelvi hálóban való kifejezésére való törekvés is hozzájárul ahhoz, hogy szigorúan zárt sémában és bonyolult fogalmi hálóban igyekezzen beláttatni a Mindenségben rejlő abszolút rendet.

Az emigráció évtizedei

Lényeges tisztázni, mit is értünk az 'emigráns' fogalmán, amely az új hazában az „idegen” fogalomkörével is azonosítható. A magyar emigránsok fogalmának jelentésváltozatait Borbándi Gyula értelmezése szerint vesszük számba, aki megállapítja, hogy a múlt század hatvanas éveinek közepétől a nyugati magyar emigráció tagjait több megnevezéssel illették:

A nyugati magyarok a 'szülőket, barátokat cserbenhagyó', 'hazát és szülőföldet eláruló', 'kártevő ellenforradalmárokból' és kommunistaellenes 'disszidensekből', idővel 'nyugatra szakadt hazánkfiak', idegenben élő 'honfitársak', félrevezetett kitértorgók és megtévesztett elbujdosók lettek. Kivéve azokat, akik politikai tevékenységük következtében továbbra is mint a 'szocialista Magyarország ellenségei' kezeltetnek, s e minősítésnek megfelelő elbánásban részesülnek.¹⁷

A magyarországi politikai közbeszédben a 'honfitárs' megnevezést használták, ez azonban a külhoni magyarság között nem vált elfogadottá.

Szakított az 'emigráns' elnevezéssel a magyar menekültek jelentős hányada is. A 'disszidens' szót ők soha nem használták, önmagukat nem nevezték disszidenseknek, hiszen közülük csak kevesen voltak igazán disszidáltak. A magyar menekültek túlnyomó többsége emigráns volt, akit hazájából elűldöztek, elkergettek, vagy aki elmenekült, száműzött, hontalan lett. Az 'emigráns' elnevezéstől való idegenkedést az a felismerés magyarázta, hogy legtöbben már nem voltak menekültek, mert végleges letelepedési helyükön állampolgársághoz jutottak és új országuknak lojális polgárai lettek. Az emigráns mivolt ellen szól az a körülmény is, hogy a volt haza belső ügyeibe már nem kívántak beavatkozni, annak sorsán más nem akartak tevőlegesen változtatni, nézeteiket, véleményeiket fenntartva ugyan, azt olyannak fogadták el, amilyen. Következésképpen önmagukat már nem illethették a politikai hangzatú és a politikai szembenállást is magában foglaló 'emigráns' elnevezéssel.¹⁸

17 | Borbándi Gyula: *A magyar emigráció életrajza 1945–1985*. Európai Protestáns Magyar Szabadegyetem, Bern 1985. 432.

18 | Uo.

Kibédi Varga Sándor szerint, aki szintén e létbe kényszerült, az emigráns lét nem más, mint

a két, egymást a feszültség viszonyában tartó kötelesség, a saját népünk iránti, amely nép a távolban van, és az idegen nép iránti, amely az együttélés közelségében felebarátunkká lett, alkotják az emigráns lét sajátos dialektikáját, amely az emigráns létre nézve leginkább jellemző.¹⁹

Az emigráns lét nem más, mint átmenetként tartós állapot. Ez a paradoxon jellemzi alapvetően és folyamatosan.

Brandenstein Béla életvilágát, a fényesnek ígérkező magyarországi jövőt kettőtörték a háború borzalmai mind egzisztenciálisan, mind szakmailag. Évekig tartó megélhetési válság után a Saarbrückenben újonnan szerveződő egyetem vezető professzora lett, s a nyugodt tudósi mentalitáshoz hozzátartozott az is, hogy épített a Luganói-tó partján egy villát, s a nyári hónapokat ott töltötte munkával (és egy kis bridzsezéssel, rózsáinak gondozásával).

Az emigráns lét egzisztenciális és lelki problémái tehát őt sem kerülték el, ennek ellenére igen sokat és keményen, termékenyen dolgozott. Elsősorban az itthon írt írásainak egy részét fordította le németre. Ugyanakkor kiterjed látóköre a korabeli szellemi-filozófiai kérdésekre, így például foglalkozott az egzisztencializmus problémáival,²⁰ N. Hartmann filozófiájával.²¹ Több írása jelenik meg a *Salzburger Jahrbuch für Philosophie* c. sorozatban.²² Újra rákérdez a filozófia alapproblémáira,²³ és a technika hatását is elemzi.²⁴ Magyar nyelvű írásai elsősorban a római *Katolikus Szemlében* jelentek meg. Külön tanulmánykötetet szentel a művészetről alkotott nézeteinek *Művészet és élet* címmel.²⁵

Igen jelentősek vallásbölcseleti, teológiai tanulmányai, amelyeket *Der Mensch vor Gott* című tanulmánykötetében gyűjtött egybe, s rámutatott többek között korában több aktuális problémára, így például arra,

hogy a bizalmatlanság és félelem útvesztőjéből a léthez, élethez és az örök igazságok felismeréséhez és értékeléséhez vezet út, csak végig kell mennünk rajta. Az embernek nem kell elvesznie a dolgok csalóka világában, hiszen értelme képessé teszi arra, hogy a létezők mögött a lét alapját megsejtse, és az időbelit az örökkévaló összefüggésében lássa.²⁶

19 | Kibédi Varga Sándor: Az emigráns lét lényege és sorskérdései. In: uő: *A szellem hatalma*. Aurora Könyvek, München 1980. 154.

20 | Lásd Brandenstein Béla: *Leben und Tod Grundfragen der Existenz*. Bonn 1948.

21 | Lásd Brandenstein Béla: *Teleologisches Denken Betrachtungen zu dem gleichnamigen Buche Nikolai Hartmans*. Bonn 1960.

22 | Lásd Brandenstein Béla: „Wahrheiten” und Wahrheit. 1963; uő: *Wege der Gotteserkenntnis*. 1965.

23 | Lásd Brandenstein Béla: *Was ist Philosophie?* München 1981.

24 | Lásd Brandenstein Béla: Philosophie und Technik. In: *Wissenschaft und Weltbild* 23. kötet. 1970.

25 | Lásd Brandenstein Béla: *Művészet és élet*. Amerikai-Magyar Könyvkiadó, Köln-Detroit-Bécs 1959.

26 | Bolberitz Pál: *Béla Freiherr von Brandenstein: Der Mensch vor Gott*.

http://www.epa.hu/02900/02970/00559/pdf/EPA02970_vigilia_1987_03.pdf. 232.

Emigrációs évtizedeiben is kiemelkedő tevékenysége az oktatás. Az újonnan alakult saarbrückeni egyetem professzoraként 1948/49-től többek között metafizikát, logikát, bölcseleti antropológiát, művészet- és kultúrfilozófiát, etikát adott elő a filozófiai és esztétikatörténeti kurzusai mellett.

Tevékenyen részt vett a Szabad Európa rádió és a Müncheni Magyar Intézet szervezésében, tagja volt a Magyar-Német Kultúrkörnek.²⁷ Turbucz Péter részletesen ír erről:

Míg lányának a Szabad Európa elsősorban munkahely volt, addig a már biztos egzisztenciával rendelkező Brandenstein Béla vélhetően hazafias meggyőződésből döntött úgy, hogy tudásával segíti a magyar emigráció ügyét, többek között annak a „bolsevizmus ellen folytatott szellemi harcát”. Maga is támogatta az idő tájt a Münchenben tartózkodó Márai Sándor és Szabó Zoltán kezdeményezését, a Magyar Szabad Egyetem elnevezésű akadémiai előadásorozatot, amit Dessewffy Gyula támogatásával a SZER keretein belül kívántak megszervezni. ...a gondolkodóra nem kisebb dologban számított a rádió, mint a Világnézet, filozófia előadásblokkban való részvétel, de egyaránt könnyen szóba jöhetett akár annak szerkesztése is. Brandenstein tehát megjelent a Dessewffy Gyula vezette magyar osztály 1952. április 3–6. között tartott konferenciáján, ahol kifejtette: a Rádió Szabadegyetem-előadások szervezésében a „legmagasabb színvonalra kell törekedni.”²⁸

Brandenstein aktív levelezést folytatott nemzetközileg elismert tudósokkal, de az itthoni helyzetről Sarlócska Jenővel is voltak gyakori levélváltásai, amelyekből az is kiderül, hogy Brandenstein eljuttatta az újonnan megjelent könyveit és a különnyomatokat az Akadémia levéltárában dolgozó régi barátjának.

Exkurzus. A keresztény humanizmus „egyensúlyozó” szerepe és sarkpontjai

E helyen csak egy lényeges problémára pillantok rá, amely a humanizmus értelmezése körül alakult ki a hazai filozófiában 1938-ban és Brandenstein emigrációban keletkezett munkáiban.

A Filozófiai Társaság vitaülésén 1938 novemberében Mátrai László tartott bevezető előadást Humanizmus címmel. A hozzászólók Madzsar Imre, Prohászka Lajos, Noszlopi László, Faragó László, Pfeiffer Miklós voltak, s Brandenstein tartotta ezúttal is az összefoglalót. Utalva az előadásra és a hozzászólásokra kifejtette, hogy a humanizmust mint életformát definiálni vitatható álláspont.

27 | Idősebb lánya, Brandenstein Hanna Münchenben, a Szabad Európa rádió belső munkatársaként a Monitoring osztályon dolgozott; legkisebb lánya, Jahn (Brandenstein) Mária a bécsi Magyar Egyházszociológia Intézet (Ungarisches Kirchensoziologisches Institut: UKI) igazgatója volt, András Imre S. J. mellett dolgozott haláláig.

28 | Turbucz Péter: *Filozófus a Szabad Európa Rádiónál – báró Brandenstein Béla vázlatos életútja 1945–1955 között*. Magyar Nemzeti Levéltár, BAZ Vármegyei Levéltár. 2022. 10. 13.

Bölcseleti szempontból ez a legfontosabb és ez egyúttal a legproblematicusabb jelentése a humanizmusnak, mert hiszen a humanizmus mint szociális morál a humanitás értelmébe torkollik, mint művelődési probléma pedig részben pedagógiai szakkérdés, a humanista lélekalkat legalapvetőbb tulajdonságának a harmóniára való képességet kell tartanunk, s mint világnézet tipikusan „egyensúlyozó” szerepet tölthet be.²⁹

A keresztény belátást igazolja, azt, hogy

az ember folytonos, önmagán túlmutató törekvése a rajta lényegében túllévő istenség felé száll, [...] a humanizmus emberi önmérsékletében megnyilatkozó immanentizmus az ember valódi mivoltának még nem felel meg, mert kevesebb annál. Ekkor az ember legtökéletesebb önkifejlesztése csupán a rajta túllévő Isten valamilyen megragadásában, elérésében állhat [...] az ember tárgyi mivoltával adódó „örök humánnummal” szemben az immanentista humanizmus emberi elmaradást jelent, és néha bizony ressentimentszerű magatartást is jelenthet, [...] a humanizmus nem egyszer ilyen magatartás volt, például a keresztény transzcendens világ- és életfelfogással szemben.³⁰

Emigráns létében tágul a horizontja, konkrétabban fogalmazza meg a humanizmus, elsősorban a keresztény humanizmus sarkpontjait. Az a meglátása, hogy szép és jó a humanista alapállás, de nem könnyű magatartás; nem csupán „világnézet”, hanem a cselekvő mindennapi életben kell megvalósítani, hiszen mélyen átélt és gyakorolt szocialitás nélkül nincs humanitás.³¹ Kifejti továbbá, hogy az általános emberi életvédelem szociális kötelezettsége az egészségügy állandó fejlesztése, amely a keresztény humanizmusnak lényeges szabálya, ezzel az a teendőjét valósítja meg, amelyben az ember evilági megérési folyamatát biztosítja és elősegíti. A keresztény humanizmus másik feladata a *személyiség szabadságának* biztosítása, fejlesztése.³²

Szabadság nélkül nincs emberi, személyes cselekvés és összeomlik az emberi élet: ezért kell azt minden humanizmusnak és a kereszténynek kiváltképpen becsülnie és fejlesztenie; Jézus is hirdette, megkívánta érvényesítését, és az isteni kegyelemmel legszorosabban egybefonta. Ez a szabadság az emberi élet felelős személyes vitelére, az emberi élet minden területére és vonatkozására kiterjed: itt csak néhány legfontosabbat említhetünk.

A szabadságjogok alapja természetesen a személyes önrendelkezési jog, mert a szabadság közvetlenül a saját akarattal bíró emberi személy tulajdona. A közösség mint ilyen csak közvetve vesz részt az egyének személyes szabadságában és maga, mint a személyes tagokban gyökerező és azokra épülő, azokat összekötő és egységesítő és nem közvetlenül szabad

29 | Mátrai László: Humanizmus. A Magyar Filozófiai Társaság vitaülése 1938. november hó 8-án (Madzsar Imre, Prohászka Lajos, Noszlopi László, Faragó László, Pfeiffer Miklós, Bárány Brandenstein Béla hozzászólásaival). *Athenaeum*. Szerk. Prohászka Lajos. 1938. Új folyam 24. kötet 3–6. szám. 233.

30 | Uo. 233–235.

31 | Vö. Brandenstein Béla: Keresztény humanizmus. *Mikes International* V. évfolyam, 1970. 3. szám. 82.

32 | Uo. 83. skk.

alkat, közvetlenül megkötő, rendező sajátságú és szerepű tényező. Közvetve, személyes tagjaiban és azok által, a közösségnek is vannak szabadságjogai, elsősorban önrendelkezési joga. Ez mindenekelőtt az egész emberi élet vite-lére vonatkozó, személyes és közösségi politikai önrendelkezési jog, amelyet a keresztény humanizmusnak a lehető legmesszebbmenően – vagyis addig a határig, amíg a más személyek és közösségek önrendelkezési jogával ösz-szefér – védenie, ápolnia, fejlesztenie kell. Itt kell elsősorban és ténylegesen érvényesülnie az alapvető emberi egyenlőségnek, a demokrácia lényegének. Hogy ettől még a mai kereszténység életében is milyen messze vagyunk és modern totalitárius társadalmakban még milyen messzibbre kerültünk, nem szükséges sokat hangoztatni és bizonygatni, annyira nyilvánvaló és közismert. A szélsőséges szocialista társadalmakban a személyes önrendelkezési jog »a közösség érdekében« még sokkal erősebben és nyíltabban korlátozott, mint a »monopolkapitalista« jellegűekben, ahol általában könnyebb akár alkotmá-nyosan, reformokkal, akár még forradalom útján is változtatni az »emberi jogokat« sértő kötöttségen.³³

Lényegesnek látja, hogy a korabeli társadalmi *berendezkedések jómódú, elit rétege rémisztő szorongást okoz* az emberiség elnyomott, nyomorgó részének.

Civilizációs javakban minden előző kornál sokkal fejlettebb korunkban ugyane javakat, sőt elemi szükségleteket fedezni hivatottakat is, megvon vagy távoltart az emberiség jómódú kisebbségének szertelen önzése vagy nemtörődömsége a nyomorgó többségtől. Világpusztító fegyverekkel tömve állnak szemben fenyegető és gyakran halálosan erőszakos hatalmasok egymással és a többi, sokféle és sokféleképpen elnyomott emberiséggel, amelynek egyik alapérzése a nem hiába sokat emlegetett és százféle félelemben konkretizálódó szorongás. Szorongás az értelmetlennek, céltalannak érzett, mert végképp mulandónak, nagyon is embertelenül végesnek, gyökerében semmisnek tartott emberi léten, amiben a modern »Nyugat« és a modern »Kelet« végül is lényegében megegyezik egymással. Mert lényeges különbség nincs abban, [...] hogy a [...] a modern »keleti« dialektikus materializmus, vagy a »Nyugaton« kifejlődő és alapjában ijesztően oktalan »kibernetikus« világnézet alapján magyarázza valaki mulandó létűnek az embert.³⁴

Brandenstein lényeges elemként összegezve kiemeli, hogy a kereszténységnek meghatározó sajátossága a humanizmus, de nem öngyökerű, hanem Istentől eredez-tethető. Az ember tudatosan él a szabadságában, amelyben életét és fejlődését maga irányítja, amiért saját maga a felelős, s ugyanakkor a humanizmus értelmezése és megvalósítása az ember életében egyéni feladat, igazi öneszmélet.³⁵

33 | Uo. 84.

34 | Uo. 86.

35 | Uo. 81.

Theory and Experience. Béla Brandenstein's Fateful Events and the Theory of the Subsystems of the Lifeworld

Keywords: experience, fateful events, lifeworld, theory of subsystems, emigration, humanism

The processing of Béla Brandenstein's work constitutes an essential segment of my research into the history of Hungarian philosophy, which has lasted for several decades. More than thirty years ago I came into contact with his family and children, who provided all the help they could to ensure that several studies, volumes and conferences were produced on his work during my research work. I received a lot of help in particular from Mária Brandenstein, who lived in Vienna, Hanna Brandenstein, who lived in Munich, and his son, János Brandenstein, who lives in Germany. On several occasions, I was in Brusino, an estate consisting of beautiful villas on a hillside, to map out the legacy, where Mária and I collected the remaining documents and copies. János had some of the manuscripts and letters in Saarbrücken that had already been partly arranged.

There are two distinct periods in Brandenstein's life story: before 1945 he was a defining figure in Hungarian philosophical life, in his emigration he experienced the dilemmas of a double identity, which he expressed in his writings.

To escape the bombings of Budapest in the fall of 1944, he and his family first fled to Transdanubia, then to Austria and finally to Germany, to Saarbrücken.

In the first half of the study, we consider the theoretical coordination points in Béla Brandenstein's Hungarian period. His philosophy is a system centered on the Absolute, composed with a demand for universality, which expands the individual levels and spheres of reality based on the totality of beings. He presupposed the creation of a linguistic-conceptual network with which it was possible to prove logically-conceptually-linguistically the coherence of the ontological and metaphysical, and consequently the philosophical sub-disciplines (ontology, metaphysics: science-pragmatics-poetics, ethics).

In the second part, we detail the events of Brandenstein's decades in emigration. We discuss his theoretical, educational, and public work.

In the Excursus, we review the variations of the author's concept of humanism.